

TOPONIMIJA ŠIBENSKOG OTOČJA

Sveučilište u Zadru

onomasticadriatica

Centar za jadranska onomastička istraživanja
Zadar, 2016

SPOMENICI POVIJESNOG GRADITELJSTVA NA ŠIBENSKIM OTOCIMA

Sve otoke pred današnjim Šibenikom Rimljani su zvali *Celadussae*.¹ Povijest šibenskog otočja usko je vezana uz povijest Šibenika. Iako su neki otoci bili naseljavani još od najranijih vremena te na njima ima tragova gradnje iz rimskog doba, zapravo je većina otočja naseljena i formirana u vrijeme velike osmanlijske opasnosti, služeći tada kao sklonište stanovništvu s kopna. U procesu naseljavanja i gradnje na otočju značajnu ulogu imale su i važne šibenske plemićke obitelji poput Šižgorića, Vrančića i Divinića, koje su se na otoke također sklanjale za vrijeme kuge ili turske opasnosti gradeći ondje svoje ljetne rezidencije, a često sudjelujući i u izgradnji sakralnih objekata svojim donacijama. O crkvama na šibenskom otočju najviše podataka doznajemo iz knjige Krste Stošića *Sela šibenskog kotara* iz 1941. godine, dok ostale podatke pruža arhiv te manji pregledi u kojima predmet interesa ovoga rada najčešće nije sustavno proučavan, već o njemu doznajemo iz usputno iznesenih podataka.

PRVIĆ

PRVIĆ LUKA

Na otoku Prviću nalaze se dva naselja, Prvić Luka i Prvić Šepurine. U svojoj knjizi *Put po Dalmaciji*, napisanoj u 18. stoljeću, Alberto Fortis navodi da su otok Prvić naseljavali stari Rimljani te da o tome svjedoče i spomenici.² Do danas taj navod nije posve razjašnjen. O eventualnim gradnjama na otoku u rimsko doba svjedoče dva stupa šandarca s kapitelima, jedan u Šepurinama i drugi u Prvić Luci, međutim za oba je upitno porijeklo te se pretpostavlja da su doneseni s nekoga drugog antičkog lokaliteta. Ipak, pronađeni

ulomak rimske tegule u Prvić Luci ukazuje na postojanje stambenog objekta (*villa rustica*) na otoku u 1. stoljeću.³ O postojanju ranokršćanskoga sakralnog objekta također se tek nagađa, a na to upućuju dva spolija. Jedan od njih dio je kamenog pilastra s ostatkom urezane haste križa, danas uzidan u jugozapadni kut župne crkve Gospe od Milosti, a drugi je kapitel stupa pronađen prilikom iskapanja u manjoj crkvi Gospe od Porođenja u Prvić Luci. U razdoblju srednjeg vijeka otok je služio kao pribježište od kuge šibenskim plemićkim obiteljima te se od 14. stoljeća prati porast stanovnika na otoku, koji se dodatno povećava u 15. stoljeću, kada se stanovništvo sklanjalo na otok bježeći tada pred osmanlijskom opasnošću.⁴ Iako postoje nagađanja o boravku benediktinaca na otoku još u 10. stoljeću,⁵ prema sačuvanim dokumentima sa sigurnošću se može utvrditi tek nazočnost franjevac glagoljaša od 1461. godine. Oko franjevačkog samostana i crkve koju su izgradili nastanivši se na otoku, postupno se formiralo i naselje Prvić Luka. Proglašenjem franjevačke crkve sv. Marije župnom crkvom, mjesto je od 1602. godine postalo i sjedište jedine župe na otoku, što se održalo sve do 19. stoljeća, kada se drugo otočno naselje, Šepurine, razvilo i odvojilo, postavši 1859. godine samostalnom župom.⁶

SAMOSTAN GOSPE OD MILOSTI

U Prvić Luci 1461. godine nastanili su se franjevci trećoredci. Iste godine nastojali su dobiti zemljište na kojem bi izgradili samostan i crkvu. Oko tog pitanja posebno su se bili zalagali fra Mihovio Grevi i fra Frane iz zadarske okolice.⁷ Tada su Ambroz Mihetić i Stjepan Tavilić konventualac, u ime šibenske općine, tražili od

¹ Stošić 1941: 171; v. prilog S. Čače u ovoj monografiji.

² Fortis 2004: 110.

³ Pedišić/Podrug 2007: 81-141.

⁴ U doba velikog napada Turaka na Šibenik 1647. godine biskup je dozvolio da šibenske benediktinke Sv. Lucije pređu u prvički samostan, odakle su redovnici prešli u grad da ga "molitvom i rukama brane od neprijatelja". Međutim Krsto Stošić navodi kako narod priča da su koludrice bile u prvičkoj Trstenici gdje su zidovi u ruševinama. Stošić 1941: 157-167; Vlahov 1999: 207-209.

⁵ Vlahov 1999: 1207-209; Ostojić 1964: 245-255.

⁶ Antić 2008: 740.

⁷ Stošić 1941: 157.

gradskog kneza Aleksandra Marcella zemljište za crkvu i samostan, za što je i mletački dužd načelno dao pristanak 5. lipnja 1461. godine. Tek dvije godine poslije za samostan je određeno zemljište, nakon što su pred gradskog kneza Ljudevita Baffa 28. travnja 1463. godine ponovno bili pristupili Ambroz Mihetić, Stjepan Tavelić i njegov brat Šimun u ime općine te Ivan Mlednić, Grgur Ciprijančić, Jere Šižgorić i Petar Tolimerić kao suci Velikog Dvora, s molbom da se razgleda položaj te odredi sve zemljište. Tom prigodom za samostan je bio određen krševit prostor u uvali sv. Marije, koji se u ono doba zvao *Kamik*. Iste godine lateranski je zbor primio samostan pod svoje okrilje i podijelio oproste.⁸ Nakon što je izgrađen samostan je nekoliko puta pregrađivan u kasnijim razdobljima, a osobito nakon požara koji se dogodio 1. prosinca 1884. godine, kada je gotovo u potpunosti izgorio. Tada je izgorio i dio gdje je nekada bila kuća dobrotvora Melkiora Tavelića.⁹

CRKVA SVETE MARIJE

Samostanska crkva sv. Marije ili Gospe od Milosti počela se graditi 1461. godine. Kamen temeljac blagoslovio je i postavio fra Frane iz Zadra, jedan od zalagatelja izgradnje crkve i samostana.¹⁰ Crkva je 1602. godine postala i župnom crkvom, odlukom i posvetom biskupa Vincentija Arigonija, te otada tamošnji franjevci obnašaju župničku službu. Novoutemeljenoj župi pripadalo je u tom razdoblju i sve napučenije otočno naselje Šepurine.¹¹ Iz sačuvanih dokumenata o gradnji poznato je da crkva nije izgrađena odjednom, a kada je točno dovršena, ne zna se. O tome da se i četrnaest godina nakon početka gradnje na crkvi još radilo, svjedoči dokument sklopljen 11. svibnja 1475. godine u Šibeniku, u kojemu se navodi kako Baptista Zavorović tada prima isplaćen novac od svećenika Luke Vojina za rad majstora Luke Kušalovića i Jurja Ilijića na crkvi te jedan dukat za rad kipara Petra Berčića na portalu.¹² Prema navedenom dokumentu očigledno je da je kipar radio na ukrasu portala crkve, o čemu danas nažalost

nema sačuvane materijalne potvrde. Da crkva nije bila dovršena ni 1479. godine, svjedoči i dokument od 9. siječnja iste godine u kojemu stoji da je zastupnik crkve sv. Marije tužio zidare Jurja Skabinju i Ostoju Mihovilića zbog neizvršene gradnje rečene crkve.¹³ Spor između navedenih zidara i zastupnika crkve otegnuo se i u sljedeće četiri godine, o čemu svjedoči dokument od 15. veljače 1483. godine.¹⁴

Današnja je crkva longitudinalna, jednobrodna građevina s kvadratnom apsidom nižom od glavnog broda. Dva su ulaza u crkvu, glavni na pročelju i jedan na bočnom zidu, dok zid okrenut prema samostanskim zgradama nije raščlanjen. Pročelje je vrlo jednostavno, bez skulptorskog ukrasa. U donjem, monumentalnom kvadratnom dijelu na koji nasjeda širok trokutni zabat, nalazi se jednostavan pravokutni portal flankiran dvama nisko položenim malim pravokutnim svjetlosnim otvorima. Visoko iznad pročelja nalazi se rozeta, a odmah iznad nje i okulus u središtu zabata koji završava malim zvonikom u obliku preslice s polukružnim lukom. Na južnome bočnom zidu, iznad portala je zid raščlanjen dvjema monometalnim polukružno zaključenim monoforama. Na začelje

SL. 1. Prvić Luka, župna crkva sv. Marije (foto E. Hilje)

⁸ STOŠIĆ 1941: 157/158.

⁹ Detaljnije o tome vidjeti u: STOŠIĆ 1941: 158.

¹⁰ STOŠIĆ 1941: 158; IVANČIĆ 1910: 212.

¹¹ IVANČIĆ 1910: 213.

¹² Državni arhiv u Zadru, ŠNA, "Kut." 18/III, Cristoforo q. Andrea, fol. 24. Za podatke iz arhiva zahvaljujem prof. dr. sc. Emilu Hilji.

¹³ DAZD, Šibenski notarski arhiv, "Kut." 11/III, Antonio Campolongo, F 10/Vlk, fol. 234'.

¹⁴ ŠNA, "Kut." 11/III, Antonio Campolongo, F 10/Vlk, fol. 300.

Sl. 2. Prvić Luka, zvonik crkve sv. Marije (foto E. Hilje)

CRKVA GOSPINA POROĐENJA

Nešto izvan središnjeg dijela naselja Prvić Luke nalazi se crkvice Gospina Porođenja. Smatra se da ju je dala podići šibenska obitelj Ambrozović. Naime, u jednom izvješću iz 1602. godine navodi se kako ju je podigla obitelj Androsović, međutim u Šibeniku nije postojala obitelj toga prezimena nego Ambrozović, od koje su poznati članovi obitelji: Petar koji je živio 1497., Juraj iz 1539. te Ivan Krstitelj pokopan 23. veljače 1625. godine. Pripadnost crkve navedenoj obitelji ostala je zabilježena i u narodnoj predaji te je pučani zovu "Ambrozovom". Šematizam šibenske biskupije od 1877. godine navodi kako je crkva proširena te da ju je 19. srpnja 1876. godine blagoslovio biskup A. J. Fosco,¹⁵ a ta je godina i urezana na južnom zidu crkve. Godine 1998. provedena su istraživanja na crkvi kojima je rukovodio Z. Gunjača u suradnji s tadašnjim Zavodom za zaštitu spomenika kulture iz Šibenika.¹⁶ Tada su otkriveni temelji polukružne apside i pojasnice luka romaničke crkve, koji je prilikom adaptacije građevine porušen. U produženom dijelu crkve otkriveno je nekoliko recentnih grobova, dok je u prostoru apside pronađeno dosta ulomaka antičkih keramičkih posuda. U tom dijelu pronađen je i već spominjan ulomak ranokršćanskog kapitela koji se danas nalazi u crkvi sv. Marije u Prvić Luci.¹⁷

apside nastavljaju se samostanske zgrade, dok je na bočnoj strani rastvorena jednim većim lunetarnim i jednim manjim pravokutnim otvorom. U unutrašnjosti se nalazi pet baroknih oltara te grob slavnog Fausta Vrančića koji je u crkvi pokopan prema vlastitoj želji.

Ispred crkve nalazi se kampanil piramidalna krovnog završetka izgrađen od bijelog kamena krajem 19. stoljeća. Horizontalno je raščlanjen na tri dijela od kojih je središnji nivo najduži i rastvoren samo jednom uskom monoforom sa svake strane, dok se u prizemlju nalaze polukružna vrata, a drugi kat raščlanjuju polukružne monofore na svim četirima stranama. Sjeverno od crkve nalazi se niz grobnih ploča uzidanih u tlu.

Sl. 3. Prvić Luka, crkva Gospina Porođenja (foto E. Hilje)

¹⁵ ŠEMATIZAM ŠIBENSKE BISKUPIJE 1977: 25; STOŠIĆ 1941: 161.

¹⁶ KRNČEVIĆ 2000: 278.

¹⁷ KRNČEVIĆ 2000: 278-279.

Ova crkvice, malenih dimenzija, u funkciji je samo dva puta godišnje: na blagdan Male Gospe te na blagdan sv. Marka i svetkovinu blagoslova polja. Pravokutnog je oblika s kvadratnom apsidom nižom od glavnog broda. Ispred južnog zida crkve nalazi se i zdenac. Iz današnjeg stanja crkve vidljivo je da je prilikom pregradnje dvostruko produžena. Pročelje je vrlo jednostavno, u donjem dijelu slično župnoj crkvi, s pravokutnim jednostavnim portalom obočenim dvama malim kvadratnim prozorima. U gornjem dijelu, umjesto trokutnog završetka zabata, izdiže se pravokutni postament, najvjerojatnije nekadašnjeg zvonika u obliku preslice čijih ostataka danas nema, a ispod kojega se sačuvala ploča s napisom: Sva lipa si Divice Mario i trohe u tebi istočne nije.¹⁸ Na sjevernome bočnom zidu ostaci su dvaju lunetarnih prozora između kojih se naziru zazidani ostaci, očito nekadašnjeg pravokutnog otvora (portala?). Na središnjem dijelu južnoga bočnog zida nalazi se pravokutni portal na čijem je nadvratniku natpis: Nativitas B. M. V. S.,¹⁹ a iznad njega nalazi se malena, polukružno zaključena monofora koju s unutrašnje strane podržavaju i dva polukružna pilastra. Zacijelo je portal starije crkvice skinut i stavljen na južni bočni brod. Desno od monofore, u zidu je uklesana već spomenuta 1876. godina, a na istočnome dijelu južnog zida nalazi se i jedan nisko postavljen pravokutni svjetlosni otvor. Apsida je raščlanjena samo jednom, vrlo uskom polukružno zaključenom monoforom na začelju. Začelni dio zapravo je stara crkvice prije produženja. Zanimljivo je istaknuti i da sjeverna strana crkve pokazuje staru, srednjovjekovnu tehniku gradnje, a južna noviju.

PRVIĆ ŠEPURINE

CRKVA SV. JELENE

U samom centru mjesta Šepurine, kraj obale, nalazi se crkva sv. Roka ili sv. Jelene, kako je puk zove, a koja je zapravo crkva Našašća sv. Križa i sv. Jelene. Izgrađena je 1620. godine, kada ju je i posvetio biskup Vincentio Arrigoni, o čemu svjedoči i trošan natpis nad vratima crkve: MDCXX... CONSECRATVM AB I. MO VINCENTIO ARRIGONO. EP. SIBENICENSI PRO-

SL. 4. Prvić Šepurine, crkva sv. Jelene (foto E. Hilje)

CVRANTE IOANNE GARBEGICH ET ANTONIO HANDRACICH IVDICIBUS.²⁰

Današnja je crkva pravokutna, jednobrodna, s kvadratnom apsidom koja je predimenzionirana te rastvorena s po jednim lunetarnim prozorom sa svake strane, dok s lijeve bočne strane ima i nadodanu kvadratnu sakristiju. Južni i sjeverni zid rastvoreni su dvama manjim, novijim pravokutnim prozorima. Pročelje je vrlo jednostavno. Na čistoj plohi zida u donjem dijelu nalazi se jednostavan portal s trokutnim zabatom unutar kojega je smješten prethodno naveden natpis. Portal flankiraju dva vrlo malena pravokutna vodoravno položena prozora, a iznad njega visoko na pročelju uzdiže se rozeta lišena ukrasa, dok se tik prije krovnog završetka nalazi i malen okulus. Na jugozapadnom dijelu južnog zida postoje tragovi u zidu koji upućuju na moguću nekadašnju kvadratnu, trokutasto natkrivenu prigradnju ili mogući prijašnji ulaz u crkvu. Uz sjevernu bočnu stranu pročelja prilju-

¹⁸ Stošić 1941: 161.

¹⁹ Stošić 1941: 161.

²⁰ Stošić 1941: 166.

bljen je zvonik izgrađen od bijelog kamena 1804. godine, što potvrđuje na njemu uklesan natpis: A. D. – Die XXX Settembrio anno MDCCCIII. fundatus fuit. – G. B. F.²¹ Zvonik predstavlja dominantnu strukturu pročelja. Sastoji se od četiri nivoa. U prizemnome, trapezoidnom dijelu na sjevernoj strani nalazi se polukružno zaključen ulaz, a na zapadnoj samo malen okulus. Prvi je kat najizduženiji nivo zvonika. Rastvoren je na zapadnoj i sjevernoj strani jednostavnim polukružnim monoforama, a na istočnoj ima pravokutan otvor kojemu se pristupa stubištem koje se penje prislonjeno uz sjeverni zid crkve. Treći kat elevacijski je dvostruko niži, ali najrazvedeniji, s po dvije polukružne arkade ukrašene balustradama u donjem dijelu. Čitav zvonik završava polygonalnim trećim katom nadsvođenim zanimljivom lukovičastom kupolom s rebrima. Ispred zvonika stoji položeno i jedno zvono na kojemu je ugravirana 1925. godina.

ŽUPNA CRKVA VELIKE GOSPE

Smještajem na brijegu svojom veličinom i bjelinom selom Šepurine dominira župna crkva Velike Gospe izgrađena 1878. godine, kada je i posvećena.

Sl. 5. Prvić Šepurine, župna crkva Velike Gospe (foto E. Hilje)

Crkva je jednobrodna i longitudinalna s pravokutnom apsidom. O godini gradnje svjedoči natpis na glavnome neoromaničkom pročelju crkve: "Hoc templum aedificatum A. D. 1878."²² Pročelje je vrlo elegantno i elongirano te na uglovima ojačano kvadratnim monumentalnim pilonima zanimljiva završetka u obliku krovića. U donjem dijelu ima pravokutni portal s nadvratnikom kojim teče spomenuti natpis te trokutnim zabatom koji nose konzole u obliku voluta. Iznad portala nalazi se rozeta koja vizualno dominira plohom pročelja, a u podnožju trokutnoga krovnog završetka niz je slijepih izduženih arkada s monoforom u samom vrhu. Južni i sjeverni zid rastvoreni su četirima jednakim prozorima polukružna završetka, dok se na južnoj strani u donjem dijelu nalazi još i bočni portal iznad kojega je još jedan natpis u kamenu: SUMPTIBUS GUBERNII ET ISTIUS RURIS – HAEC ECCLESIA FUNDITUS AEDIFICATA. A. S. 1878. – MERITO SPECIALI – ILL.MI AC REV.MI EPISCOPI SIBENICENSIS – D. D. ANTONII SURIA – SUB PROC.BUS ANTICH, CURSAR, ANTULOV.²³ Iznad natpisa nalazi se trokutni zabat. Apsida je rastvorena po jednom velikom monoforom sa svake strane te dvjema jednakima na začelju koje su zazidane. Iznad njih, u podnožju krova, nalaze se tri manje, povezane tankim lukom slijepih arkada. Na sjevernoj strani, uz apsidu, nalazi se sakristija.

STAMBENA ARHITEKTURA

Za svog boravka na otoku krajem 15. stoljeća Paladije Fusko donosi podatak kako se na Prviću nalaze brojni ljetnikovci šibenskih obitelji koje onamo dolaze na odmor.²⁴ Iako o toj brojnosti i do danas svjedoče skromni ostaci i iz kasnijega vremenskog perioda, samo je jedan gospodarsko-ladanjski sklop sačuvan cjelovito i još je u povremenoj funkciji. Radi se o ljetnikovcu Fausta Vrančića, koji je danas u vlasništvu njegovih dalekih potomaka. Smješten je na sjeverozapadnom dijelu otoka, u naselju Prvić Šepurine. Prostorna organizacija gospodarskog sklopa ima naglašenu horizontalnu artikulaciju kojoj se prilazi pristupnim vrtom s alejom vitkih stupića, a okružuju ga polje i šumovito okruženje.²⁵ Uz ljetnikovac je bila i kapela koja je danas zapuštena.²⁶ Prema

²¹ Stošić 1941: 166.

²² Stošić 1941: 167.

²³ Stošić 1941: 167.

²⁴ Fusko 1990: 111.

²⁵ Marković 2001: 153.

²⁶ Stošić 1941: 167.

Sl. 6. Prvić Šepurine, ljetnikovac Fausta Vrančića, (foto E. Hilje)

sačuvanim podacima iz 1603. godine postojala je kapela obitelji Dominisa i kapela obitelji Divinića,²⁷ također najvjerojatnije u sklopu njihovih ladanjskih kompleksa.²⁸

ZLARIN

Povijest Zlarina vezana je uz onu šibenske biskupije. Godine 1298., prilikom osnutka biskupije, u posjed joj je, između ostaloga, predan i dio zemljišta na Zlarinu.²⁹ Pojedina predana zemljišta zvala su se: Borovica,³⁰ Podlokvica, Podrašlje, Gradčina, Veselivo, Pristanišće, Podoštrica i Oštrica.³² Tim činom otok je postao crkveni posjed i spominje se u službenom dokumentu. Činilo ga

je tada svega dvadesetak kuća i sedamdesetak stanovnika, koncentriranih uglavnom u predjelu Borovice. Osim navedenih, poznati su još neki zapisi o otoku s kraja 14. stoljeća iz spisa bilježnika Slavogosta, Zulusa de Albanisa te drugih.³³ Iako postoje nalazi koji svjedoče o životu na otoku još u doba srednjeg neolitika, najstariji kulturni objekt na otoku najvjerojatnije je bio hram, podignut u rimsko doba, na čijem se mjestu poslije, održavajući kontinuitet svetog mjesta, u srednjem vijeku gradi i prva kršćanska crkva svete Marije, a zatim u 18. stoljeću na istom mjestu i današnja glavna župna crkva.³⁴ Otok se spominje i u izvoru iz 1386. godine, prilikom prvog spomena najstarije zlarinske crkve³⁵ te u nizu dokumenata iz 15. stoljeća, gdje se uz crkvu svete Marije spominje i otok, ponekad i kao *Slarin*.³⁶ Nešto prije 1448. godine kada je posvećena, izgrađena je na otoku i glasovita crkva Gospe od Rašolja (kasnije pregrađena), koja je stoljećima imala velik značaj u životu zlarinskog puka, osobito pomoraca koji su joj se zavjetovali za sretan povratak iz dalekih mora i krajeva.³⁷ Bratovština je 1456. godine imala usvojen i svoj pravilnik, matrikulu pisanu latinicom i hrvatskim jezikom, čakavštinom, što je ujedno i prvi poznat takav zapis. Početkom i sredinom 18. stoljeća u mjestu su podignute lijepe jednokatne i dvokatne kuće ribara i brodovlasnika, osobito u potkovi luke. Stara crkva Gospe od Rašolja potpuno je pregrađena 1714. godine u baroknom stilu, a stara je župna crkva porušena te je na njezinim temeljima, u razdoblju između 1735. i 1740. godine, podignuta nova.³⁸ Uz navedene na otoku se nalaze još dvije manje crkvice, crkva sv. Šime i sv. Roka.

²⁷ Na imanju šibenske plemićke obitelji Divinić kapelica je bila veličine 35 četvornih metara. Nakon utemeljenja samostalne župe u mjestu, oko nje se formiralo šepurinsko groblje. Zbog derutnosti, a možda i zbog koncepcije uređenja groblja, kapela je srušena prije Prvog svjetskog rata. Od građevine je ostao samo zapadni zid koji se uklopio u zid groblja. Prema sačuvanom ostatku razabire se da je kapelica bila solidno građena, a predaja govori da je bila i nadsvođena. (ANTIĆ 2008: 741)

²⁸ STOŠIĆ 1941: 167.

²⁹ Do 1298. godine šibensko je područje pripadalo trogirskoj biskupiji. Šibenik je kao grad u usponu težio autonomiji i u svjetovnoj i crkvenoj hijerarhiji, pa je postavljao svoje biskupe koje nije potvrđivao ni papa ni trogirski biskup. Tek je 1298. godine bulom pape Bonifacija VIII. šibenska crkva uzdignuta na katedralnu. Tada grad Šibenik dodjeljuje dobra biskupu, crkvi i kanonicima, a među ta dobra spada i otok Zlarin. (BJAŽIĆ/DEAN 2002: 26)

³⁰ Predio Borovica nalazi se u unutrašnjem dijelu otoka, iznad istočnoga zlarinskog Polja, odnosno na jugozapadnome osunčanom pristanu brda Križić. Spominje se u izvoru iz 15. stoljeća: 1448. 12. IV.: ... in insula Slarin [...] in loco vocato Borouiza... (ŠNA, "Kut." 11/IV, Antonio Campolongo, F 10/IVa/2, fol. 56)

³¹ Spominje se u izvoru iz 15. stoljeća: 1444. 16. II.: ... in insula Slarin [...] in loco vocato Podrasolu... (ŠNA, "Kut." 11/II, Antonio Campolongo, F 10/VIIa, fol. 39)

³² STOŠIĆ 1941: 177.

³³ Prvi poznati notarski spisi šibenskog notara Slavogosta o Zlarinu odnose se prvenstveno na obradu vinograda putem ugovora, zaduživanje seljaka kod šibenskih građana (zbog kojeg su se gubili posjedi) i slično. Njih je dvadesetak, pisanih latinskim jezikom, u razdoblju od 24.3. do 10.6. 1386. godine. U spisima se susreću prvi put imena i prezimena nekih stanovnika Zlarina i Šibenčana te razne zanimljivosti. (DEAN 2004: 47); ZJAČIĆ 1952: 201-274.

³⁴ BJAŽIĆ/DEAN 2002: 25.

³⁵ ZJAČIĆ 1952: 237; Naziv otoka i istoimenog mjesta nije izveden iz riječi zlato iako ga poznati pjesnik Juraj Šižgorić naziva zlatnim otokom "insula aurī", nego najvjerojatnije dolazi od same riječi insula (otok).

³⁶ Primjerice u izvoru iz 1445. 11. VII.: ... et ecclesie Sancte Marie de insula Slarin... (ŠNA, "Kut." 11/II, Antonio Campolongo, F 10/VIIa, fol. 53).

³⁷ DEAN 2004: 55.

³⁸ DEAN 2004: 66.

ŽUPNA CRKVA MARIJINA UZNESENJA

Na mjestu na kojem je danas crkva Marijina Uznesenja u Zlarinu, u vrijeme antike nalazila su se vrela bočate vode, a ispred crkve i danas se nalazi veliki zdenac iz kojega se selo opskrbljivalo vodom.³⁹ Pretpostavlja se da su na tom mjestu Rimljani bili izgradili svoj hram te da je na istim temeljima poslije, u srednjem vijeku, bila izgrađena prva crkva kršćanskog kulta, crkva svete Marije. Prvi spomen te crkve sačuvan je u izvoru iz 1386. godine,⁴⁰ a niz izvora iz 15. stoljeća svjedoči o njezinu kontinuitetu. Početkom 18. stoljeća dobila je zvonik, o čemu svjedoči ugovor od 13. ožujka 1700. godine koji je Gospina bratovština sklopila s klesarom Karlom Marinijem i zidarom Šimunom Stipanovićem, koji su se obvezali podići zvonik na "tri poda", od kojih je prvi trebao imati svod, a drugi ugaono kamenje

Sl. 8. Zlarin, župna crkva Marijina Uznesenja (foto E. Hilje)

Sl. 7. Zlarin, župna crkva Marijina Uznesenja (foto M. Benvin)

te vijence od bijelog kamena. Za sklopljeni posao odmah su bili primili 700 lira.⁴¹ Nakon gradnje zvonika, u vremenu od 1735. do 1740. godine, izgrađena je čitava nova župna crkva. O nastanku današnje crkve na temeljima starije svjedoče i dva natpisa uz pobočna vrata. Na jednome je upisano: MDCCXXXV. – INCOEPTA – SVMPTIBVS. INEST – POPVLI, a na drugome: MDCCXL – PERFECTA – LVSTRVM. Q. LABO – RIS IN AEDE.⁴² U unutrašnjosti crkve nad pobočnim vratima stoji i treći natpis o posveti crkve koji glasi: D. O. M. – TEMPLVM HOC – IN HONOREM DEIPARAE VIRGINIS – ASSVMPT. DICATVM – TEMPORE SANCTAE VISITATIONIS – A FR. CAROLO ANTONIO DONADONI – SIBENICENSI PRAESULE – CONSECRATVM – SVB DIE XIV MENSIS IULII – ANNO DOMINI MDCCXLVIII.⁴³ Dovođenjem gradnje crkva je poprimila izgled karakteristične građevine provincijskoga dalmatinskog baroka. Prema stilskim odlikama kao i određenim podudarnostima s drugim radovima domaćeg arhitekta Ivana Skoka, koji je u to vrijeme radio na nizu značajnih gradnji Šibenika i njegove okolice, projekt crkve s dosta se vjerojatnosti pripisuje upravo njemu.⁴⁴ Tijekom 19. stoljeća nekoliko je puta obnavljana. Prema zapisima Krste Stošića, popravljana je

³⁹ BJAŽIĆ/DEAN 2002: 25.

⁴⁰ 1386. 29. IV.: ... presbiter Georgius condan Stancii, canonicus Sibenicensis, tamquam plebanus ecclesie sante Marie de Zlarin... (ZJAČIĆ 1952: 237)

⁴¹ STOŠIĆ 1941: 187.

⁴² STOŠIĆ 1941: 187.

⁴³ STOŠIĆ 1941: 187.

⁴⁴ PRIJATELJ 1956: 24; PRIJATELJ 1952: 108.

1864., 1882. te 1884. godine, kada su za obnovu potrošene 294 forinte, a kako navodi, uklonjen je pločnik te natpisi s grbovima.⁴⁵

Današnja je crkva prostrana jednobrodna longitudinalna građevina s kvadratnim svetištem nižim od razine glavnog broda,⁴⁶ uz koje se s bočne strane nalazi još niža pravokutna prigradnja ojačana dvama plitkim kontraforima na kutovima. Crkvu krase reprezentativno pročelje s jednim portalom jednostavne profilacije te istaknuta, vrlo plastična, prekinutog zabata nepravilnih voluta. Flankiran je dvama pravokutnim prozorima nad kojima se uzdižu polukružni, prekinuti lukovi, dok se iznad nalazi rozeta stupnjevito uvučena u zidnu masu. Rozetu čini osam vrlo finih stupića jonskih kapitela i cvjetne dekoracije između kojih je niz trilobnih lukova. Pročelje završava trokutnim zabatom u čijem je vrhu križ flankiran dvjema volutama, dok se u donjim kutovima nalazi po jedna glava vrlo ekspresivnih maskerona sa svake strane. Bočni zidovi crkve raščlanjeni su na jednak način: jednim portalom u središtu zidne mase iznad kojega se pruža niz od tri prozorska otvora slična onima na pročelju. Na apsidi se nalazi po jedan ovalni otvor sa svake strane jednostavna zida. Uz pročelje se nalazi spomenuti zvonik na tri kata s piramidalnim završetkom. Prizemni dio zvonika nije raščlanjen, a tri su kata stupnjevito rastvorena s triju strana nizom polukružnih monofora, okulusa te bifora na zadnjem katu. Unutrašnjost crkve krase sedam oltara od kojih je glavni, monumentaln i najveći, dopremljen 1805. godine iz Ancone, načinjen od raznobojna mramora u baroknoj maniri te smješten u apsidi čiji začelni zid u potpunosti prekriva. Dana 16. srpnja 1805. godine potpisan je ugovor za izradu oltara prema nacrtu Domenika Focazzija te devet Zlarinjana uz financijsko jamstvo bratovštine.⁴⁷ U razdoblju od 1932. do 1933. godine unutrašnjost crkve dekorirao je Vlade Marjanović Bosanac, a pet godina nakon dovršenja dekoracije nabavljene su orgulje od Milana Majdaka iz Vrapca kod Zagreba.⁴⁸ Crkva je poznata i po tome što čuva relikvije svetog Fortunata, mučenika iz razdoblja progona kršćana u 3. i 4. stoljeću, čije je tijelo iz rimskih katakomba 1781. godine preneseno na Zlarin zaslugom sve-

ćenika, kanonika papinskog zavoda sv. Jeronima u Rimu, dr. Stjepana Makale Juranovića.⁴⁹

CRKVA GOSPE OD RAŠELJA

Crkva Gospe od Rašolja, sjedište nekadašnje istoimene bratovštine, danas je najstarija crkva na otoku, a nalazi se u polju udaljenu jedan kilometar od mjesta. U 15. stoljeću podignuta je na zemljištu kaptola, po svemu sudeći prije 8. travnja 1448. godine, kada je posvećena, o čemu i danas svjedoči natpis uz glavni portal na pročelju crkve.⁵⁰ Početkom 18. stoljeća potpuno je pregrađena, na što također upućuje spomenuti natpis koji sadrži i uklesanu 1714. godinu. Osim toga, crkva je doživjela još dvije manje pregradnje, odnosno popravljena je 1828. i 1923. godine, prigodom sanacije štete učinjene udarom groma. Tada je obnovljena doprinosom 530 Zlarinjana čija su imena zabilje-

Sl. 9. Zlarin, crkva Gospe od Rašolja (foto M. Benvin)

⁴⁵ Stošić 1941: 187.

⁴⁶ Duga je 46 lakata, a široka 16. (Stošić 1941: 187)

⁴⁷ Stošić 1941: 187, 191; PRIJATELJ PAVIČIĆ 1997: 51.

⁴⁸ Vidjeti u: Stošić 1941: 188.

⁴⁹ Detaljnije vidjeti u: Stošić 1941: 188.

⁵⁰ Stošić 1941: 185.

žena na velikoj spomen-ploči unutar crkve.⁵¹ O njezinu nastanku postoji i u narodnoj predaji poznata legenda koja se sačuvala do danas, a govori o tome da je gradnja crkve prvotno bila zamišljena na brdu Klepac, najvišoj točki otoka.⁵²

Današnja je crkva jednobrodna, pravokutnog oblika s nešto nižom kvadratnom apsidom. Pročelje je izgrađeno od bijelog kamena i u donjem se dijelu sastoji od pravokutnog portala čiji plitko profiliran stupnjevani okvir počiva na kvadratnim postamentima ukrašenima cvijetom. Nadvratnik portala ukrašen je vegetabilnom viticom nad kojom se nastavlja polukružni zabat prelomljen u središtu. Portal flankiraju dva jednaka kvadratna prozora, a iznad se nalazi malena rozeta koju čini deset sitnih stupića jonskih kapitela. Pročelje završava trokutnim zabatom iz čijeg središta izrasta zvonik u obliku preslice raščlanjen dvjema arkadama. Na južnome bočnom zidu također se nalazi portal iznad kojega su dva malena lunetarna prozora. Jednaki svjetlosni otvori nalaze se i na suprotnome bočnom zidu. Apsida je na začelju raščlanjena malenim kvadratnim prozorom u središtu iznad kojega je u središtu okulus, dok sa svake bočne strane ima po jedan ovalni svjetlosni otvor. Unutrašnjost crkve krase glavni oltar u svetištu. Godine 1767. izgradio ga je Pio Dell'Acqua, član poznate i vrlo plodne talijanske klesarske obitelji Dell'Acqua, nastanjene u to vrijeme u Šibeniku, o čemu svjedoči popis bratima Gospe od Rašeljia zapisan dana 14. siječnja iste godine.⁵³ U središtu raskošna baroknog oltara nalazi se i vrlo važna umjetnina, glasovita slika *Gospe od Rašeljia* pokrivena srebrnim pokrovom. Prikazuje Bogorodicu s Djetetom okruženu dvama franjevačkim svecima. Kruno Prijatelj sliku pripisuje domaćem slikaru, točnije krugu Jurja Čulinovića.⁵⁴ Iz crkve potječe i jedna od prvih hrvatskih matrikula napisanih na čakavštini, matrikula Gospe od Rašeljia, nastala 1456. godine.⁵⁵

CRKVA SV. ŠIME

Na putu od župne crkve Marijina Uznesenja do Gospe od Rašeljia nalazi se malena crkvice sv. Šime. Izgrađena je u čast sv. Frane Paulskog narudžbom Šimuna Dračevića, što potvrđuje i oporuka od 24. srpnja 1688. godine, u kojoj stoji da navedenoj crkvi ostavlja novac za godišnje mise na istaknute navedene blagdane.⁵⁶ Crkvice danas nosi titular sv. Šimuna, koji su joj dodijelili otočani prema istoimenoj slici smještenoj na glavnom oltaru načinjenu od raznobojna mramora.⁵⁷

Današnja je crkva jednostavna, jednobrodna građevina bez apside, stilski bliska crkvi Gospe od Rašeljia, osobito u pogledu raščlambe jednostavnog pročelja s portalom flankiranim dvama kvadratnim svjetlosnim otvorima nad kojima se ističe malena rozeta, a koje završava zvonom u obliku preslice, u ovom slučaju s

SL. 10. Zlarin, crkva sv. Šime (foto E. Hilje)

⁵¹ Stošić 1941: 185.

⁵² U ono doba nije bilo crkve u Polju. Niki stari Kusar hodija je u Rat rano, prije zore. To je bilo u stara vrmena, unda se još fec nosija, a Kusarovi su stali Pod Mihaljum u potleušici pod pločama. Ka' je doša u Polje na raskrižju putov za Borovicu i Pod Lokvicu, poleti mu iz glave fec. "Zamet ti tvoji", govori i misli: "Nidji nikoga, bonaca je, a ki mi je belaj kapu bacija?" Ka' se un priga doli po kapu i okrenija, unda je vidija na velikom stablu rašeki veliki kvadar i u njemu divojka u bilomu. "Ime Isusovo, divojka, ki te donija, doveja, ki te belaj tako rano doveja na rašeku?" Unda je stala tišina, ona je niko doba mučala, pa progovorila... Kašnje da mu govori: "Ajde sinko naza' u selo i reci popu i puku zlarinskom da si naša' na rašeki Majku Božju, da si s manum govoriija", a un joj odgovara da mu to niko neće verovati. Unda da govori Majka Božja: "Približi se malo meni, dojdj malo bliže", pa mu stavila ka' niki timbar, pečat, da im ga pokaže, ako mu ne budu verovali. Pop i fabriceri su pošli u Polje i našli kvadar sa slikom Gospe na rašeki. Tili su je odniti u Valu, pa u Borovicu, ali se nije dala, nego je tražila da joj tote zamejašu crkvu. Tako je tote ostala. Unda su ljudi imali laje, braceri..., niki Poturičini i cilo misto, i hodili su brati stine na školje za gradnju crkve, nosili i potezali stine iz Sestre, dobrovoljno... (DEAN 2004: 56).

⁵³ Stošić 1941: 184; PRIJATELJ 1956: 44.

⁵⁴ PRIJATELJ 1979: 82; KATALOG 1998: 131.

⁵⁵ Stošić 1941: 186.

⁵⁶ Stošić 1941: 190.

⁵⁷ Detaljnije o oltaru vidjeti u: Stošić 1941.

jednom arkadom. Bočni zidovi raščlanjeni su samo jednim malenim pravokutnim prozorom sa svake strane.

CRKVA SV. ROKA

Uz glavnu i najveću župnu crkvu na otoku nalazi se i manja crkvice sv. Roka. Nakon što je 1649. godine područje šibenske biskupije poharala velika kuga, Matko Bratić, jedini preživjeli član svoga roda, dao je izgraditi ovu crkvu nad grobovima svojih umrlih članova obitelji, o čemu svjedoči i ugovor iz 1650. godine sklopljen sa zidarima Antunom Lipičinom i Martinom Mačukatovom.⁵⁸ O nemilu događaju i izgradnji crkve svjedoči i istaknuti natpis uklesan u ploču iznad portala na pročelju u kojem stoji: *TEMPLUM – D.*

SL. 11. Zlarin, crkva sv. Roka (foto E. Hilje)

*D. D. – M. M. M. S. S. S. JOSEPHO, MARCO ET ROCCO – MDCXXXIX – MORBO ACCERIMO MIGRATIS – PARENTIBUS AC PATRI – FRATRIBUS ET SORORI – MARCUS – DE FRATRIBUS ARCAM AEDIFICAVIT.*⁵⁹

Danas crkvice nije u funkciji. Krsto Stošić navodi kako je bila u potpuno zapuštenu stanju srušena krova, razbijenih vrata i otvorenih grobova te kako je nastojanjem župnika Srečka Pavića 1940. godine obnovljena. Tada je bila prekrivena betonskom pločom i dobila vrata, a pokopani su bili preneseni na seosko groblje. Navodi pritom da se tada u crkvi nalazio i drveni trošni oltar sa slikom sv. Roka iz 1794. godine.⁶⁰

Crkva je jednobrodna, pravokutna bez apside. Na sjeverozapadnom dijelu bočnoga sjevernog zida nalazi se šiljasto zaključena monofora. Na jugozapadnom dijelu bočnoga južnog zida nalazi se još jedan portal, a uz njega, u jugoistočnom dijelu još jedna jednaka monofora.

Pročelje je vrlo jednostavno. Građeno je od tesana kamena, a sastoji se od pravokutnog portala flankirana dvama kvadratnim prozorima. Iznad portala stoji ploča koja nosi spomenuti natpis te maleni okulus iznad, dok se u vrhu pročelja najvjerojatnije nekada nalazio zvonik u obliku preslice, o čemu danas svjedoče ostaci stupova arkade.

KAPELICA POROĐENJA ISUSOVA

U sklopu ljetnikovca Zuliani u uvali Bučina nalazi se mala kapelica Porođenja Isusova. Iako je ljetnikovac mijenjao niz vlasnika, a ne zna se ni kada je kapelica izgrađena, zanimljivo je spomenuti kako se u popisu dobara Nikole Divinića iz 1621. godine navodi: "la possession con la chiesiola, casa, orto, posta sull' isola Zlarin, di gognali 76 vel circa." K. Stošić sklon je pretpostavci da se natpis odnosi na crkvicu, kuću i zemlje oko nje te smatra da to može značiti kako je netko iz obitelji Divinić podignuo crkvicu prije 1621. godine.⁶¹

Kapelica je pravokutnog oblika bez apside. Zanimljivo je kako je rastvorena samo s jedne bočne strane gdje se nalazi jednostavan pravo-

⁵⁸ Grgo; Ante Lipičin p. Ante i Martin Mačukatov zidari iz Vodica obvezali su se 20. siječnja 1650. godine da će u Zlarinu sagraditi crkvu sv. Roka oko grobova kod kuće Marka Bratića. Uz Marka ovoj pogodbi prisustvali su pop Stjepan Tarce i Vicko Prokić graditelji. (DEAN 1941: 189); PRIJATELJ 1952: 115.

⁵⁹ Stošić 1941: 189.

⁶⁰ Stošić 1941: 189.

⁶¹ Stošić 1941: 190.

Sl. 12. Zlarin, kapelica Porođenja Isusova (foto E. Hilje)

kutni portal flankiran malim kvadratnim prozorima. Na manjoj bočnoj strani, orijentiranoj prema moru, u zidu ima ugraviran bijeli križ, a u vrhu ima zvonik u obliku preslice zanimljiva oblikovanja. Radi se o monofori s trilobnim gotičkim završetkom koja očito potječe sa srednjovjekovne stambene arhitekture. K. Stošić navodi kako kapelica ima oltarić iz novijeg doba sa slikom Porođenja Gospodinova te da se na zidu nalazi slika Gospe s baroknim ukrasom i Isusa u Getsemanskom vrtu koja, po njemu, pokazuje stil Tizianove škole.⁶²

STAMBENA ARHITEKTURA NA OTOKU

Krajem 15. stoljeća Paladije Fusko o stambenoj arhitekturi na Zlarinu ne donosi podatke koji veličaju njezin sjaj toga doba, kako to čini opisujući Prvić. On navodi kako ima malo žitelja te kako su kuće više nalik kolibama nego ljetnikovcima.⁶³ Četrdesetih godina 20. stoljeća K. Stošić piše o stambenoj arhitekturi na Zlarinu kao o lijepo zidanim kućama, najčešće na dva kata s pergolama, terasama i zdencima, što zapravo svjedoči o razvoju stambene arhitekture u stoljećima nakon Fuskova opisa.⁶⁴ Osim toga navodi i niz podata-

ka, odnosno tragova koji svjedoče o postojanju i kontinuitetu gradnje na otoku. Na dovratniku kuće obitelji Vukov sačuvan je natpis: POP... ER. VOTIVO. IHS. VIRGO BEATA. MANVS.⁶⁵ Sačuvan je i kamen s tragom mitre te dovratnik glavnog ulaza kuće s natpisom: IHS 1655, što svjedoči o gradnji tijekom 17. stoljeća. Uz obalu na putu za kupališni dio nalazi se sačuvan kameni portal u čijem su zaglavnom kamenu tri plemićka grba iz 17. stoljeća. Na jednom od njih vide se tri grančice, ribica te natpis SVB VMBRA i slova C. I.⁶⁶ Prema narodnoj predaji uvriježilo se kako je upravo tu bio dvorac plemića Kosirića iako je grb te obitelji posve drugačiji. Međutim, kako bilo, uz navedeno i prema ostacima zidova, terenu, ali i sačuvanim kamenim skulpturama dječjih glava, očituju se tragovi stambene gradnje na tom mjestu. U uvali Bučina na sjeverozapadnom rtu (Oštrica), sučelice kopnu, sačuvano je stambeno zdanje koje je, kako svjedoči predaja, često mijenjalo vlasnike. Kao idejni začetnik sklopa navodi se obitelj Dominis, doseljena s Raba. Prema sačuvanim podacima saznaje se kako je poslije vlasništvo preuzela imućna zlarinska obitelj

Sl. 13. Zlarin, ljetnikovac Zulijani s kapelicom Porođenja Isusova (foto E. Hilje)

⁶² Stošić 1941: 190.

⁶³ Marković 2001: 152.

⁶⁴ Stošić 1941: 171; Marković 2001: 153.

⁶⁵ K. Stošić natpis MANVS interpretira kao Manoš, što je zapravo prezime koje se spominje na Zlarinu. U svojoj knjizi on spominje i velikog pomorca i kapetana Antuna Manoša iz Zlarina koji je 1883. godine nastradao blizu arbanaške obale i koji je pokopan u Šibeniku. (Stošić 1941: 171, 179)

⁶⁶ Stošić 1941: 171. *Nekadašnji vlasnik je time htio poručiti: Ljeti sjedim u lijepom hladu, a noću lovim ribu.*

SL. 14. Zlarin, ljetnikovac Dračević (foto E. Hilje)

Makale, zatim lokalni poduzetnik i koncesionar zablatiskih solana Fontana koji ju je potom, pritisnut dugovima, prodao šibenskom odvjetniku Zulijaniju te se ona i danas naziva dvor, odnosno kuća Zulijani.⁶⁷ Iako u dosta zapuštenu stanju, taj je gospodarsko-ladanjski sklop imao jasno definiranu strukturu, o čemu svjedoči i kamena ograda s monumentalnim polukružno zaključnim reprezentativnim ulazom kroz koji se s obale pristupalo na posjed. Ljetnikovac je imao i privatnu, prethodno opisanu kapelicu Porođenja Isusova, koja se i danas ondje nalazi. Na kruni zdenca uklesana je: MCCCC.. XXXV. (1435.?)⁶⁸ godina, a na balustradi ograde, uz dva grba, nalazi se 1598. godina (III. M. D. CONSTANTIN LASCARI – MDXC – VIII).⁶⁹

Preko puta crkvice sv. Šime nalazi se monumentalno ladanjsko zdanje s finim balustradama te ogradom s naglašenim monumentalnim ulazom u čitav gospodarski sklop. Prema onome što navodi oporuka Šimuna Dračevića, koji je dao podići obližnju crkvicu sv. Frane Paulskog (danas nazivanu sv. Šime), može se s velikom sigurnošću pretpostaviti da se radi upravo o njegovu posjedu. Naime, u oporuci stoji i da crkvi sv. Frane

(chiesa di san Francesco di Paula da me fabricata a Zlarin appreso la mia casa) ostavlja godišnje mise na blagdane Velike Gospe, sv. Frane Paulskog, sv. Jere i sv. Šimuna.⁷⁰

Godine 1843. Zlarin je prestao biti feudalni posjed šibenske biskupije te je čitavo razdoblje kraja 19. i početka 20. stoljeća zapravo značilo prekretnicu u razvoju otoka, pa tako i arhitekture. U tom je razdoblju poznata sopranistica Ester Mazzoleni 1912. godine upravo na Zlarinu dala izgraditi svoju raskošnu vilu. Vila je poslije prešla u posjed zlarinskog iseljenika Makale, a i danas je na meti bogatih privatnih investitora.⁷¹ Rezydencija je smještena na poziciji najistaknutijeg rta na otoku zvanog *Oštrica*, prostoru čiji prirodni okoliš guste vegetacije i prostrana perivoja pruža intiman ugođaj. Arhitektonsko zdanje karakterizira rastvoren volumen s naglašenom vertikalnošću, osobito u oblikovanju svjetlosnih otvora te balkona i terasa. Stilski vila predstavlja mješavinu arhitekture historicizma i secesije.⁷²

KRAPANJ

Maleni otok Krapanj bio je zelena šuma i u vlasništvu šibenskog kaptola sve do 1436. godine, kada je prodan šibenskom plemiću Tomi Juriću, koji je ubrzo nakon kupnje dao na njemu izgraditi kapelu uz odobrenje pape Eugena IV. Kako je odmah nakon toga preminuo, otok je oporučno pripao franjevcima vikarije, a poslije je prešao u vlasništvo fratarara provincije sv. Jeronima. Sinovi Tome Jurića, zajedno s franjevcima, sklopili su potom sporazum sa šibenskim biskupom 1446. godine o tome da otok ne smije naseljavati nitko osim njih, niti se zemljište ikomu smije prodati.⁷³ Međutim, usprkos navedenom dogovoru, zbog izrazite opasnosti od Turaka, stanovništvo je bježalo na otok te je oko 1500. godine zabilježeno dvjestotinjak obiteljskih kuća. Naseljavanje otoka nastavilo se i u razdoblju od 1511. do 1530-ih godina i to većinom stanovništvom s područja Grebaštice, Vrpolja i Donjeg Polja, a kasnije su dolazile i izbjeglice iz Dalmatinske Zagore i Bosne. Novi val naseljavanja dogodio se 1544.,

⁶⁷ STOŠIĆ 1941: 171; MARKOVIĆ 2001: 154-155.

⁶⁸ STOŠIĆ 1941: 172.

⁶⁹ STOŠIĆ 1941: 172.

⁷⁰ STOŠIĆ 1941: 190.

⁷¹ MARKOVIĆ 2001: 156.

⁷² MARKOVIĆ 2001: 156.

⁷³ STOŠIĆ 1941: 242.

a potom i 1570. godine te se s vremenom razvilo naselje.⁷⁴ Unatoč većoj sigurnosti na otočiću, Turci su 1646. godine ipak dospjeli do Krapnja, nakon čega su uslijedili ozbiljniji sukobi u kojima je dio otočana i stradao.⁷⁵ Iako je pravilo utvrđeno 1446. godine zbog nesretnih prilika napušteno, franjevci su svoje isključivo pravo na otočić isticali još i 1774. godine.⁷⁶ Očito je, međutim, da su od njega odustali, budući da im je 1920-ih godina jedva ostao i dio opasan zidinama.⁷⁷

SAMOSTAN SVETOG KRIŽA

U trenutku kada su preuzeli otok Krapanj kao posjed, fratri su se obvezali na njemu izgraditi samostanski sklop i crkvu koje su, po svemu sudeći, paralelno gradili dugi niz godina do 1523. godine, kada je posvećena crkva, a samostan se gradio i duže. Očito se već i 1441. godine radilo na gradnji samostana jer, kako stoji u dokumentu sastavljen u Šibeniku te godine, zidar Dišman Nikolin Banjvarić obvezao se tada zastupniku samostana sv. Križa na Krapnju stanovati s fratriba na otoku i raditi ondje godinu dana za plaću od 130 libara.⁷⁸ Godine 1446., koja se najčešće navodi kao godina početka gradnje crkve i samostanskog kompleksa, u ugovoru sklopljen u dvorani nove biskupske palače u Šibeniku zabilježena je i potvrda izvršenih radova na samostanskoj crkvi i cisterni obavljenih o trošku Danijela Jurića i njegove braće.⁷⁹ Godine 1451. Marin Pavlović, klesar iz Korčule (K. Stošić navodi s Brača), obvezao se raditi i živjeti godinu dana u samostanu.⁸⁰ Pavlović je na gradnji samostana očito ostao i duže jer je u dokumentu iz 1453. godine ponovno sklopio ugovor s gvardijanom fra Nikolom Radigostićem o boravku na otoku i gradnji samostana na još godinu dana.⁸¹ Iz iste godine postoje podaci i o vađenju kamena za gradnju samostana iz kamenoloma na Tijatu pod vodstvom zidara Grubiše Sladinovića.⁸² O tome da samostan nije bio gotov ni 1474. svjedoči ugovor iz te godine sklopljen u Šibeniku ko-

Sl. 15. Krapanj, crkva i samostan sv. Križa (foto M. Benvin)

jim su se zidari Mihovil Antunov, protomajstor, i braća Mihovil i Ivan obvezali saizidati petnaest hvati zida na samostanu u Krapnju.⁸³ Pet godina nakon toga zabilježen je i spor oko radova na samostanu između marangona Mateja Radelića i protomajstora Grgura, o čemu je svjedočio marangon Radoje Poldrug, koji je također radio na samostanu.⁸⁴ Iz svega navedenog očito je da je samostan građen polako te da se tijekom dugogodišnje gradnje na njemu izmijenio čitav niz majstora. Godine 1509. klesari iz Šibenika, Petar Hromčić i Luka Mišarinić, bili su se obvezali za samostan dobavljati tesano kamenje s otočića Oblika ili Drvenika, a pretpostavlja se da je od dobavljenog kamena zapravo izgrađen klaustar.⁸⁵ Crkva je posvećena 1523. godine, ali očito je samostan još i nakon te godine nadograđivan. O tome svjedoči ugovor iz 1626. godine u kojemu je dogovorena nadogradnja samostana i zdenca, a iste je godine zabilježena i neka nadogradnja cr-

⁷⁴ Stošić 1941: 242.

⁷⁵ Stošić 1941: 243.

⁷⁶ Nitko bez dozvole gvardijana nije smio graditi niti popravljati kuće.

⁷⁷ Stošić 1941: 243.

⁷⁸ Hilje 2013: 135-158, bilj. 77.

⁷⁹ Biskupijski arhiv u Šibeniku, Sv. 263, Antonio Campolongo, F 2. Fol. 230-231'.

⁸⁰ Hilje 2013: 135-158, bilj. 77.

⁸¹ ŠNA, "Kut." 13, 14, Rafaelo Ferro, F 13/8f fol. 148'.

⁸² ŠNA, "Kut." 15, 16/I, Karotus Vitalis, F 15/Ic, fol. 17'.

⁸³ ŠNA, "Kut." 19, Antonio de Martinis, F B/IV, fol. 27-27'.

⁸⁴ ŠNA, "Kut." 11/III, Antonio Campolongo, F 10/Vik, fol. 241'.

⁸⁵ ŠNA, "Kut." 23/VI, Martinus Campellis de Gaivanis, F 26/Vf, fol. 13'-14'; Stošić 1941: 247.

Sl. 16. Krapanj, klaustar samostana sv. Križa
(foto M. Benčin)

kve.⁸⁶ Nešto kasnije, 1668. godine, na samostanu je izvršena još jedna intervencija, to jest obnovljen je jedan zid.⁸⁷

Samostan se sastoji od crkve na sjevernoj strani te triju stambenih krila koja zatvaraju jednostavan kvadratni klaustar u unutrašnjosti sa zdcncem. Donji dio klaustara čini niska ograda zida na kojoj poćivaju kratki stupići pravokutne osnove koji nose po tri polukružne arkade sa svake strane. Klaustarski trijem presvođen je križnim svodovima koji, osim na stupovima, poćivaju i na konzolama oslonjenima na zid stambenih krila i crkve. Iznad trijema klaustara uzdiže se prvi kat samostanskih zgrada koji je rastvoren trijemom na svim četirima stranama i pokriven nadstrešnicom. Natkrovljena galerija na svim četirima stranama pojaćava ukupnu skladnost ma-

lene dvorišne jezgre.⁸⁸ Kao što je već spomenuto, prvotni je samostan bio manji od sadašnjega te je povećan 1626. godine. Tijekom vremena izvršene su razne pregradnje (u zapadnom krilu i u najnovije vrijeme). Blagovaonica, danas manja zbirka crkvene umjetnosti, ostala je u izvornom stanju. U njoj se nalazi slika *Posljednje večere* renesansnog slikara Francesca da Santa Croce, nastala krajem XV. stoljeća, i nekoliko slika koje se datiraju u period od XV. do XVIII. stoljeća, kao i niz predmeta primijenjene umjetnosti.

CRKVA SV. KRIŽA

Kao što je već navedeno, nakon smrti Tome Jurića koji je započeo gradnju kapelice, od 1446. godine nastavljena je izgradnja crkve u sklopu franjevaćkog samostana. Građena je paralelno sa samostanom, što potvrđuju razni dokumenti u kojima se navode radovi na crkvi i na samostanu. Posvećena je 1523. godine, o čemu svjedoći kameni natpis u koru: AN. MDXXIII. V. MAI CONSECRATA... HVIVS ECCL...⁸⁹ Zabilježen je niz donacija mješćana za crkvu. Prema oporućnoj želji Mihovila Šimeonića, šestero njegove braće uputilo je franjevca Mihovila Mikulovića na put u Jeruzalem, u posjet sv. Grobu te su mu isplatili 40 dukata koje je on namijenio crkvi. Juraj Šižgorić u svojoj je oporuci od 8. veljaće 1469. godine ostavio 200 dukata za sliku velikog oltara crkve koja je trebala prikazivati Muku Isusovu i rane sv. Franje.⁹⁰ Matej Divoević Petrov iz Zatona (fra Ilija) u svojoj oporuci iz 1485. ostavio je 20 dukata za ciborij velikog oltara u crkvi te još 30 dukata za palu istog oltara.⁹¹ Godine 1500. Kata, udana za Ivana Sobotića iz Trogira, u svojoj je oporuci odredila da se na njezin trošak obijeli krapanjska crkva. Za taj posao gvardijan je tek 1535. godine angažirao Ivana Jadrijevića.⁹² Nakon dovršćenja crkva je tek u 20. stoljeću dodatno prošćirena. S obzirom na to da je postala malena za sve napuććeniji otoćić, 1937. godine gvardijan i povjesničar fra Vladimir Brusić poduzeo je akciju prošćirenja crkve. U rujnu iste godine bio je posvećen kamen temeljac i gradnja je završćena već u prosincu. Predvodio ju je poduzetnik Petar Ferasa iz Beluna, a obnovljena je u neoromanićkom stilu.⁹³

⁸⁶ Stošćić 1941: 247/248.

⁸⁷ Stošćić 1941: 248.

⁸⁸ KATALOG IZLOŽBE 2011: 95.

⁸⁹ Stošćić 1941: 246.

⁹⁰ ŠNA, "Kut." 16/II, Karotus Vitalis, F 15/Iva, fol 287.

⁹¹ Stošćić 1941: 246.

⁹² Stošćić 1941: 246.

⁹³ Stošćić 1941: 246.

Danas je crkva jednobrodna pravokutna građevina s kvadratnim svetištem. Pročelje je horizontalno podijeljeno na dva dijela. U donjem se dijelu sastoji od atrija rastvorena trima polukružnim arkadama koje počivaju na kvadratnim stupovima ojačanima vitkim stupićima korintskih kapitela. Polukružni portal obočen polukružnim monoforama ponavlja tročlanu rastvorenost atrija, a na južnoj je strani ulaz u klaustar. Gornji dio pročelja vrlo je jednostavan, bez ukrasa, s jednim velikim okulusom ispod kojega se nalazi natpis, a iznad je još jedan vrlo malen okulus pri vrhu krova. Sjeverni zid rastvoren je nizom od pet parova po dva malena pravokutna prozora, a jedan par nalazi se i na sjevernom zidu apside. Iz južnog zida, na mjestu na kojem se crkva spaja sa zapadnim samostanskim krilom, izrasta zvonik kvadratne osnove na tri kata, rastvoren na najnižem nivou okulusom, dok na ostalim dvama ima manje i veće pravokutne otvore, jednake onima na crkvi.

KAPRIJE

Otok Kaprije nalazi se u središnjem dijelu šibenskog arhipelaga, a na njemu je jedino istoimeno naselje. U 14. stoljeću bio je u posjedu šibenskog plemića Jakova Ljubića, a zatim je došao u vlasništvo braće Divinić i njihovih nasljednika, nakon što im je 1500. godine mletački dužd Agostino Barbarigo dodijelio otok u znak priznanja, ali i uz dužnost da osiguraju utočište svima onima koji bježe pred turskom opasnošću.⁹⁴ Upravo u tim stoljećima dolazi i do prvoga većeg naseljavanja otoka. Članovi obitelji Divinić otok su iznajmljivali i drugim šibenskim obiteljima te je tako primjerice i Petar Mihić 1508. godine uzeo otok u najam.⁹⁵ Zbog navedenih najamnih odnosa dolazilo je i do raznih sporova oko pojedinih parcela tijekom 17. i 18. stoljeća.⁹⁶ Kaprije su početkom 16. pa sve do kraja 17. stoljeća služile kao pribežište izbjeglom stanovništvu s kopna koje je, zajedno sa svojim blagom, bježalo od turske opasnosti. Iz tog vrlo važna razloga vlada je zapovjedila 1510. godine da se ugroženi zaklone na njemu i susjednim otocima. Značajan

val izbjeglica emigrirao je na otok 1570. godine za vrijeme ciparskog rata, ali mnogi su se poslije vratili na kopno.⁹⁷

Krajem 16. stoljeća bila je, prema svemu sudeći, izgrađena i prva crkva sv. Petra. K. Stošić donosi i podatak o biskupu Ivanu Lučiću Stafiliću, koji je 1557. godine ustanovio kapelaniju u Kaprijama gdje su, uz prekide, sve do 1849. godine služili glagoljaši trećoredci iz Prvić Luke. Na samom početku 19. stoljeća izgrađena je današnja crkva sv. Petra, a tek 1861. godine otok je postao samostalnom kapelanijom, iako je već 1898. godine bila pripojena Žirju, dok u novije doba ima redovito neovisnog kapelana.⁹⁸ Zanimljivo je spomenuti i da se na otoku glagoljica rabila sve do 1891. godine, kada je umro i zadnji seoski svećenik, glagoljaš Ninčević, koji nije znao latinski.⁹⁹ Župni stan podignut je 1897. godine, a na njemu je ugrađen natpis iz 1706. godine: ERAT, FELICES QUI CREDIT VIVERE IN URBE – HUC VENIAT, LOCUS HIC GAUDIA VERA DABIT.¹⁰⁰

CRKVA SV. PETRA

Iz ugovora sklopljena početkom 16. stoljeća vidljivo je kako tada na otoku još nije bilo izgrađene crkve. Naime, 6. travnja 1517. godine predstavnici sela Kaprije, koje je pripadalo Petru Diviniću (Luka Ratčić, Šimun Radović i Juraj Jelovčić), sklopili su ugovor kod javnog bilježnika sa svećenikom Lovrom Dudisanom iz Šibenika. On se obvezao da će služiti selo godinu dana, dijeliti sakramente i bolesnike u kući pričestiti te im dati sveto ulje. Jednako tako bio je obavezan jednom u mjesecu nedjeljom održati misu, četiri mise u vrijeme Uskrsa i Božića te na blagdan sv. Petra. Stoga su seljani u njegovu čast htjeli podignuti kapelu. Upravo iz toga ugovora zaključuje se kako tada nije bilo crkve u naselju prije sadašnje, iako je svakako postojala neka kapelica u kojoj je svećenik mogao obavljati obećane dužnosti, što potvrđuje i natpis uzidan u zvonik današnje crkve koji glasi: A LAUDE DE S. PIETRO LI FUN-DATORI SONO NICOLO GELO-FCICH, MATIO RADOFCICH, ZOR-ZI RADOFCICH, MATIO GEL-OFCICH...MARIANO RUCICH – FRANCESCO...GELOVCICH ET..¹⁰¹ Spominju se dakle

⁹⁴ Stošić 1941: 191.

⁹⁵ Stošić 1941: 191.

⁹⁶ Stošić 1941: 191-192.

⁹⁷ Stošić 1941: 192.

⁹⁸ Stošić 1941: 193.

⁹⁹ Stošić 1941: 193.

¹⁰⁰ Stošić 1941: 193.

¹⁰¹ Stošić 1941: 192.

Sl. 17. Kaprije, crkva sv. Petra (foto E. Hilje)

Sl. 18. Kaprije, crkva sv. Petra (foto E. Hilje)

i neki od protagonista ugovora sklopljena 1517. u kojemu se izriče težnja za gradnjom crkvice. Natpis koji K. Stošić navodi nije vidljiv na crkvi. Usto on spominje i zvono koje nosi godinu 1613,¹⁰² pa je možda moguće smatrati da je do te godine bila izgrađena prva crkva sv. Petra. Krajem 18. stoljeća Kaprijani su molili vladu u Zadru da im dozvoli proširenje crkve sv. Petra jer je tadašnja bila malena za pučanstvo, a molbu im je vlada uvažila 1798., dok je pregradnja crkve do-

vršena 1801. godine.¹⁰³ Upravo ta godina nalazi se i na natpisu današnje crkve smještenu iznad portala, koji glasi: D. O. M. – HONORIBUS DIVI PETRI APOSTOLORUM PRINCIPIS – NECNON ROMANAE SANCTAE MATRIS ECCLE – SIAE PRIMI POST CHRISTUM SEDEM POSSIDENTIS – COMMUNITAS HAES CAPRIENSIS EX FAMILIIS DE – CEM COMPOSITA TAMQUAM PATRONI AC PROTEC – TORIS SUI UNA CUM ELEEMOSYNIS PIORUM TEM – PLUM HOC VE – TUS IN MAIOREM AC MELIOREM HANC FORMAM REAEDIFICAVIT ANNO REPARATAE SALUTIS HUMANAЕ MDCCCL. ET HAEC – O. A. M. D. G. AC B. V. M. H. NON SUPER HANC PRAEVALEBUNT.¹⁰⁴ Ispod natpisa su i dva prekrížena ključa, simboli vlasti sv. Petra.

Današnja crkva jednobrodna je građevina sa zanimljivim svetištem, odnosno kvadratnom apsidom na koju se nastavlja još jedna manja i niže elevacije. Pročelje je vrlo skromno. U donjem dijelu sastoji se od jednostavnog portala iznad kojeg je kartuša s natpisom i godinom izgradnje. U gornjem dijelu, u središtu prelomljenog zabata nalazi se maleni okulus, dok čitavo pročelje završava zvonikom u obliku preslice s dvjema arkadama. Bočni zidovi raščlanjeni su s po dva lunetarna otvora sa svake strane. Na većem dijelu kvadratne apside nalazi se po jedan lunetarni prozor, dok se na začelju manje nalazi jedan kvadratni svjetlosni otvor.

ŽIRJE

Žirje je najudaljeniji otok šibenskog arhipelaga. Najraniji tragovi graditeljske baštine na otoku su ostaci obrambenog sustava u predjelu Mala Stupica, Kabal (Gušterne) i u Velikoj Stupici (Gradina) koji su očito služili kao utočište otočanima prilikom obrane od neprijatelja. Još 1487. godine Juraj Šižgorić, koji je na otoku imao posjede i dvorac, kaže: *Naš otok Žirje (Suriurium) ima ruševine starog grada gdje je cisterna visoka. Otok ima luke, obilan je ribom i izvršnim vinom, a važan je radi šumskog drveća.*¹⁰⁵ Č. M. Iveković smatra da je Gradina izgrađena istodobno kao pandan Gušternama, dok za visoki zid s kruništem drži da je srednjovjekovna intervencija ili točnije dodatak iz razdoblja kada su Sarace-

¹⁰² Stošić 1941: 192.

¹⁰³ Stošić 1941: 193.

¹⁰⁴ Stošić 1941: 192-193.

¹⁰⁵ Stošić 1941: 199.

ni ili poslije Normani provaljivali u sjeverni Jadran.¹⁰⁶ U novijim je istraživanjima Z. Gunjača iznio mišljenje da su obje žirjanske utvrde pripadale kasnoantičkom razdoblju iznoseći niz analogija, dok su poslije uslijedila i druga istraživanja lokaliteta.¹⁰⁷ U sačuvanim dokumentima o otoku zabilježen je podatak iz 1059. godine koji svjedoči o darovnici hrvatskoga kralja Petra Krešimira IV. prema kojoj je otok Juris (Žirje) s kućama i posjedima tada prešao u vlasništvo novoga benediktinskog samostana sv. Ivana Evanđelista u Rogovu.¹⁰⁸ Odredba kojom je kralj te godine opozvao opata Andriju i njegove redovnike s otoka namijenivši mu nova zaduženja u rogovskom samostanu, tumačila se kao vjerodostojan podatak o postojanju benediktinskog samostana na otoku Žirju, iako su tumačenja te hipoteze do danas nerazjašnjena.¹⁰⁹ Nakon što su Mlečani 1125. godine razrušili Biograd, benediktinci su iz Rogova prešli u Tkon na Pašmanu gdje je bila njihova crkva sv. Kuzme i Damjana, zadržavši pritom i posjede na Žirju.¹¹⁰ Otok je tako funkcionirao kao posjed biogradskoga i tkonskog samostana sve dok kraljevskom odredbom nije dodijeljen Šibeniku.¹¹¹ Vraćanje otoka Šibenčanima nekoliko se puta navodi u dokumentima te tijekom događaja nije posve jasan, osobito zato što su se sporovi oko teritorija nastavili i tijekom 14. stoljeća. Tako postoje podaci kako su Šibenčani 1323. godine dobili Žirje od Zadrana, koji su tada opustošili i razorili samostan sv. Marije u kojemu je bio i opat Bogdan, koji se pak tužio zadarskom knezu, što je rezultiralo obustavom razaranja. Nedovoljno je rasvijetljen stoga i podatak iz 1324. godine kada je Šibenik ponovno dobio pravo na svoj teritorij. Tada je dužd Ivan Suspencij zapovjedio da se u roku od mjesec dana otoci vrate Šibeniku.¹¹² Sporovi između Šibenika i Zadra oko Žirja zabilježeni su i 50-ih i 60-ih godina 14. stoljeća. D. Farlati drži da je na Žirju postojao benediktinski

samostan i to vrlo star, tumačeći kako su Šibenčani krajem 14. stoljeća dokazivali svoje pravo na otok svjedočanstvima iz samostanskog arhiva. Međutim, jednako tako treba uzeti u obzir i činjenicu da je opatija sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu prije i poslije spomenutog podatka o opatu Bogdanu bila vlasnica otoka te da se tek poslije (1325.) sa šibenskom općinom sporila oko vlasništva.¹¹³ Kako na otoku postoji nekoliko ruševina, teško je uopće pretpostaviti koja bi od njih mogla biti ostatak navodnog samostana. Prema nekim tvrdnjama, ruševine Kućišta mogle bi biti upravo ostaci nekadašnjeg samostana, dok M. Klaić drži da je spomenuta ruševina bila zgrada za dvornike samostana sv. Lucije u Šibeniku,¹¹⁴ a da ostatke benediktinskog samostana treba tražiti na mjestu gdje se danas nalaze župna crkva i groblje. K. Stošić i I. Ostojić skloniji su podacima koje donosi povjesničar D. Zavorović, koji 1597. piše da je bio opat Bogdan u samostanu sv. Marije na Žirju, ali da od samostana ne nalazi nikakva ni materijalnog traga niti spomena u usmenoj predaji stanovništva.¹¹⁵ Unatoč iznesenome, Č. M. Iveković tvrdio je da postoje ruševine samostana iz kojega je izašao redovnik Andrija, na jugozapadnom obronku, koji zaštićuje od velebitske bure dolinu što se protegla duž čitava otoka, a usto donosi i fotografiju te dodaje da se na otoku spominju i koludrice.¹¹⁶

U dokumentima iz 15. stoljeća učestalo se na Žirju spominje vađenje kamena, ali i proizvodnja vapna. Zanimljiv je u tom kontekstu i dokument iz 1473. godine u kojemu se u Zadru vapnar Martin pokojnog Jakova iz Šibenika obvezuje kiparu Petru Berčiću izgraditi za zajedničke potrebe vapnaru na Žirju u uvali Koromačina.¹¹⁷ Šezdesetih godina 15. stoljeća otok je postao samostalna župa, a 80-ih godina bila je izgrađena i župna crkva.¹¹⁸ Godine 1484. nastala je i matrikula bratovštine Velike Gospe pisana na hrvatskom jezi-

¹⁰⁶ MARKOVIĆ 2000: 2; IVEKOVIĆ 1927: 45-52.

¹⁰⁷ GUNJAČA 1984: 124-134; GUNJAČA 1994: 36-44; GUNJAČA 1994b: 50-59; PEDIŠIĆ 1999: 101.

¹⁰⁸ STOŠIĆ 1941: 197; MARKOVIĆ 2000: 25.

¹⁰⁹ MARKOVIĆ 2000: 26; OSTOJIC 1964: 254.

¹¹⁰ STOŠIĆ 1941: 197.

¹¹¹ *U borbi Šibenčana s Trogiranima 1278. godine Zadrani su zaposjeli Žirje, a uz njega Murter i Jartu. Nakon toga 1285. godine šibenski arhidakon Petar je od zadarskog nadbiskupa Lovre Pereandera tražio da otoke prizna Šibeniku što je on i učinio.* (STOŠIĆ 1941: 197).

¹¹² STOŠIĆ 1941: 197/198; MARKOVIĆ 2000: 26.

¹¹³ OSTOJIC 1964: 255.

¹¹⁴ *Na Žirju su registrirane brojne parcele u posjedu šibenskih samostana sv. Spasa, sv. Dominika, a tijekom 17. stoljeća sv. Lucije i sv. Lovre. Posjedi i vinogradi na otoku ostali su pod patronatom samostana sv. Lucije, namijenjenog siromašnim djevojkama, sve do sredine 19. stoljeća kada se ukidaju kolonatski odnosi na otoku.* (MARKOVIĆ 2000: 26).

¹¹⁵ STOŠIĆ 1941: 200; OSTOJIC 1964: 255.

¹¹⁶ OSTOJIC 1964: 255.

¹¹⁷ ZB, Simon Damiani, B VI, F VII/4, fol. 11'.

¹¹⁸ STOŠIĆ 1941: 195.

ku, koja se čuva u župnom uredu, očito iluminirana, jer K. Stošić navodi da se na prvoj stranici nalazi slika Gospe te donosi natpis uz nju.¹¹⁹ U 16. je stoljeću prodaja općinske soli imala glavnu ispostavu na otoku. Muna je bila ribarsko žarište cijeloga šibenskog akvatorija, a u tom su predjelu i poznate šibenske plemićke obitelji gradile svoje ljetne rezidencije, dok žitelji Žirja nisu imali pravo vlasništva na tako prestižnu dijelu otoka. Literarna predaja bilježi i podatak o Gospinoj crkvi koju je šibenski humanist Juraj Šižgorić dao izgraditi početkom 16. stoljeća neposredno uz svoj ljetnikovac smješten na najljepšoj poziciji uvala, dok je crkvicu sv. Ivana Evanđelista financirao Ivan Ručić Petrov, drugi predstavnik šibenskog plemstva i nastanjen u Muni.¹²⁰ Poznato je i da su pedesetih godina 17. stoljeća iz samostana sv. Lovre u Šibeniku na otok Žirje poslana dva redovnika, smještena u predjelu Muna, koja su uz vršenje svećeničke dužnosti ubirala i rentu.¹²¹ Iz tog razdoblja, iako nedovoljno istražena, i arhivska građa pruža nekoliko podataka na osnovi kojih se može stvoriti slika o životu i odnosima stanovnika na otoku. U tom pogledu treba istaknuti četiri sačuvane oporuke stanovnika iz 1664., 1674. i 1676. godine.¹²²

ŽUPNA CRKVA SVETE MARIJE

Najstariji spomen crkve sv. Marije (Velike Gospe) na Žirju datira u 1464. godinu,¹²³ a spominje se i u nekoliko dokumenata iz kasnijih godina (1474.,¹²⁴ 1475.¹²⁵ i 1479.¹²⁶), dok K. Stošić navodi kako je izgrađena 1480. godine. Crkva je oko 1794. godine obnovljena i proširena, a posvetio ju je tek 1907. godine biskup V. Pulišić.¹²⁷

Župna i ujedno najveća crkva na Žirju nalazi se uz groblje. Jednobrodna je i pravokutna s kvadratnom apsidom. Pročelje je monumentalno, ali jednostavne dekoracije te podijeljeno u dva dijela. U donjem, većem dijelu nalazi se jednostavan portal flankiran pravokutnim prozorima iznad kojega se uzdiže malena rozeta koju čine robustni stupići pomalo rustičnih jonskih kapitela, dok

Sl. 19. Žirje, župna crkva sv. Marije uz groblje (foto E. Hilje)

pročelje završava prelomljenim trokutnim zabatom iz kojega se izdiže zanimljiv zvonik u obliku preslice na dva nivoa. Prvi čini bifora, a gornji monofora, dok oba flankira zanimljiv ukras malenih piramidica koje nose kuglu. Ispod zvonika nalazi se i maleni okulus. Na južnom zidu crkve nalazi se još jedan portal identične profilacije, a iznad njega su dva okulusa. Jednaki okulusi nalaze se i na sjevernom zidu crkve. Apsida je raštvorena lunetarnim prozorom na južnom zidu i kvadratnim na začelju u čijem se natprozorniku nalazi natpis koji glasi: CAPELA FABRICATA DAL LI VILIZI 1777.

¹¹⁹ Stošić 1941: 196.

¹²⁰ Marković 2000: 30.

¹²¹ Marković 2000: 27.

¹²² Detaljnije vidjeti u: Bezić/Božanić 1994: 204-206.

¹²³ ŠNA, "Kut." 17/I, 17/II, 17/III, Ilija Banjvarić, F 13/e, fol. 135'.

¹²⁴ ŠNA, "Kut." 18/II, Cristoforo q. Andrea, F f, fol. 45'.

¹²⁵ ŠNA, "Kut." 18/III, Cristoforo q. Andrea, F a, fol. 103.

¹²⁶ ŠNA, "Kut." 11/II Antonio Campolongo, F 10/VIIb, fol. 15.

¹²⁷ Stošić 1941: 195.

Zanimljivo je spomenuti i da se na jednoj staroj ruševnoj kući nedaleko i nasuprot crkve nalazi u sekundarnoj ulozi ugrađena kamena ploča s natpisom koji sadrži Kristov monogram i 1470. godinu.

STARA GOSPINA CRKVICA U UVALI MUNA

Prema predaji staru Gospinu crkvicu u uvali Muna dao je izgraditi Juraj Šižgorić kada je postao biskupom, a navodno je u istoj uvali, na najljepšoj poziciji, imao i svoj ljetnikovac.¹²⁸

Osim što navodi da se crkvica 1773. godine spominje kao zapuštena, K. Stošić o njoj ne donosi nikakvih drugih podataka.

Crkvu danas mještani zovu crkva sv. Mikule. Jednostavna je i pravokutna bez apside. Pročelje

Sl. 21. Žirje, stara Gospina crkvica u uvali Muna, pogled na začelje (foto E. Hilje)

Sl. 20. Žirje, stara Gospina crkvica u uvali Muna (foto E. Hilje)

je također vrlo skromno. U donjem dijelu pravokutni portal flankiraju dva kvadratna prozora. Iznad njih nazire se radijalno poslagano kamenje u polukružnoj formi, očito svjetlosnih otvora iz ranije faze crkvice. Iznad portala nalazi se maleni okulus (rozetika) zazidan u kamenom bloku, a iz trokutnog završetka pročelja izdiže se zvonik u obliku preslice s polukružnom arkadom. Na bočnim stranama i na začelju nije raščlanjena, a ispred crkvice prostire se niži zid ograde.

CRKVA SV. NIKOLE U UVALI MIKAVICA

Za crkvu sv. Nikole K. Stošić ne navodi nikakvih povijesnih podataka osim da se nalazi u polju.¹²⁹

Crkva je pravokutna bez apside. Pročelje je vrlo jednostavno s pravokutnim portalom koji je nekad očito bio flankiran dvama kvadratnim prozorima od kojih je danas sjeverni sačuvan, a južni zazidan. U gornjem, trokutnom dijelu pročelja izdiže se zvonik u obliku preslice s pravokutnim otvorom. Na južnom zidu nalazi se još jedan pravokutni prozor izduženo položen. Crkva je svođena poluvaljkastim prelomljenim svodom izrađenim od kamenih ploča bez pojašnica. Na pročelju se uočava da je crkva ruše-

¹²⁸ STOŠIĆ 1941: 196; MARKOVIĆ 2000: 30.

¹²⁹ STOŠIĆ 1941: 196.

Sl. 22. Žirje, crkva sv. Nikole u uvali Mikavica
(foto E. Hilje)

Sl. 23. Žirje, kapela Gospe od sedam žalosti kraj polja
(foto J. Kale)

na te ponovno građena, dok svod upućuje na gradnju 14. ili 15. stoljeća. Zacijelo je riječ o gotičkoj crkvi kojoj je pregrađeno pročelje i začelje. Uz portal se nalazi i natpis: NOV 1944, što možda upućuje na određenu privremenu prenamjenu crkvice.¹³⁰

KAPELA GOSPE OD SEDAM ŽALOSTI KRAJ POLJA

Na zapadnom rubu glavnog naselja nalazi se mala kapela Gospe od Sedam Žalosti o kojoj K. Stošić također ne donosi nikakvih povijesnih podataka.¹³¹

Kapelica je jednobrodna i pravokutna, bez apside. Na pročelju ima barokni portal s rustičnim polukružnim završetkom s naglašenim zaglavim kamenom. Portal je očito bio flankiran dvama vrlo malim kvadratnim prozorima koji su danas zazidani. Iznad se nalazi maleni okulus, a završava zvonikom u obliku preslice.

CRKVA SV. IVANA EVANĐELISTA U LUCI

Crkvu sv. Ivana Evanđelista podignuo je plemić Ivan Ručić Petrov, a 1616. godine posvetio biskup Vicko Arridoni. Plemić se bio obvezao da će se u crkvi svakog tjedna služiti misa za njegovu obitelj.¹³² Ta crkva nije sačuvana.

STAMBENA ARHITEKTURA

O privatnim posjedima na otoku postoje vijesti još iz 15. stoljeća. Za vojne je zasluge u osvajanju Šibenika 1412. godine Radoslav Šižgorić, uz godišnju apanažu, dobio i pravo zakupa zemljišta na Žirju, dok je njegov sin Juraj 1467. godine, zbog uspjeha u ratnim akcijama, ostvario pravo na zakup cijelog otoka u trajanju od pet godina uz godišnju naknadu od 250 lira.¹³³ Godine 1448. obitelj Jurić dobila je zemljište pod istim uvjetima kao i Šižgorići, a članu obitelji Ligničić dodijeljene su bile oranice na lokalitetu Kruševi-

¹³⁰ K. Stošić donosi podatak da je postojala i neka kapela sv. Križa na lokalitetu Mikavica koja se spominje 1603. godine te se za nju kaže da je bez vrata i da se u njoj ponekad odvija misa za ribare. Navodi da je narod zove titularom sv. Nikole, da je postojala još i 1773. godine te da je u vrijeme kada o njoj piše bila u ruševinama. (Stošić 1941: 196).

¹³¹ Stošić 1941: 196.

¹³² Stošić 1941: 196.

¹³³ Marković 2000: 27.

ca (*Campo Crusanzia*).¹³⁴ O gradnji kuće Ligničića sačuvana su dva podatka. U ugovoru iz 1472. godine sklopljenu u Šibeniku zidari Juraj Maitić Skabinja, Grgur Petrović i Ostoja Mihovilić dogovaraju gradnju kuće Jurja Ligničića na Žirju.¹³⁵ Godine 1476. u dokumentu, također sastavljenu u Šibeniku, zidari Juraj Skabinja, Ostoja Mihovilić i Grgur Petrović sređuju račune zajedničkog poslovanja. Spominje se i izrada kamenih oluka za kuću Jurja Ligničića na Žirju te rad na kući Martina Haradinija (?).¹³⁶ Zna se da je početkom 16. stoljeća znameniti šibenski humanist Juraj Šižgorić imao svoj ljetnikovac u uvali Muna, u sklopu kojega je dao izgraditi i malenu Gospinu crkvicu. Ostaci tog ljetnikovca i danas postoje.¹³⁷ Podatke o stambenoj arhitekturi na otoku donosi i K. Stošić, navodeći imena i prezimena vlasnika kućica i skladišta koji su se nalazili u uvali Muna 1558. godine. Početkom 17. stoljeća spominje se

trogirska obitelj Andreis koja, uz mnoga dobra u okolici Šibenika, ima i posjede na Žirju.¹³⁸ K. Stošić donosi i podatak da se poslije u 19. stoljeću u istu uvalu doselio s Korzike doseljenik po imenu Conte te da je ondje podignuo kuću oko koje su svoje stanove izgradili i njegovi potomci.¹³⁹ Istraživač šibenske heraldičke baštine i povijesti gradskog plemstva Federigo Antonio Galvani navodi brojne plemićke obitelji kao posjednike nekretnosti na Žirju.¹⁴⁰ Tako saznajemo kako je ugledna obitelj Fontana nasljeđem dobila niz parcela rasutih po otoku, o kojima je brigu preuzeo F. Pellegrini iz plemićke obitelji susjednog otoka Kaprija te kako je znamenita šibenska obiteljska grana Divinić-Miketić Dragojević davala u zakup veći dio svojih posjeda kako bi ženidbom i mirazom bivala sve veća.¹⁴¹ Jednako tako bilježi se i nebriga pojedinih vlasnika o imanjima na najudaljenijem otoku, zbog čega su se vodili i razni sporovi.

IZVORI

Tiskana građa

ZJAČIĆ, M. (1952): Spisi šibenskog notara Slavogosta, *Starine*, 44, Zagreb.

Neobjavljena građa

DAZD Državni arhiv u Zadru

ŠNA Šibenski notarski arhiv

Cristoforo q. Andrea
Antonio Campolongo
Rafaelo Ferro
Karotus Vitalis
Antonio de Martinis
Martinus Campellis de Gaivanis
Ilija Banjvarić

ZB Zadarski bilježnici

Simon Damiani

BAŠ Biskupijski arhiv u Šibeniku

Antonio Campolongo

¹³⁴ MARKOVIĆ 2000: 27.

¹³⁵ ŠNA, "Kut." 18/II, Cristoforo q. Andree, F el, 92'-93' + digital foto.

¹³⁶ ŠNA, "Kut." 18/III, Cristoforo q. Andree, F b, fol. 124.

¹³⁷ MARKOVIĆ 2000: 30; MARKOVIĆ 2001: 154.

¹³⁸ STOŠIĆ 1941: 62.

¹³⁹ STOŠIĆ 1941: 195.

¹⁴⁰ MARKOVIĆ 2000: 28.

¹⁴¹ MARKOVIĆ 2000: 28.

LITERATURA

- ANTIĆ, Lj. (2008): Prvić Šepurine, rodno mjesto Jere Jareba, Spomenica, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, Zagreb.
- BEZIĆ-BOŽANIĆ, N. (1994): Nekoliko podataka o svakodnevnom životu na otoku Žirju u 17. stoljeću, *Žirajski libar*, Šibenik, 204-206.
- BJAŽIĆ, S./DEAN, A. (2002): *Zlarin. Kratka povijest i rječnik*, Zagreb.
- DEAN, D. (2004): *O ljudima moga otoka*, Zagreb.
- FORTIS, A. (2004): *Put po Dalmaciji*, Split.
- FUSKO, P. (1990): *Opis obale Ilirika*, Zagreb.
- GUNJAČA, Z. (1984): Kasnoantička fortifikacijska arheologija na istočnojadranskom priobalju i otocima, Obrambeni sistemi u Jugoslaviji, *Materijali*, XII, Novi Sad.
- GUNJAČA, Z. (1994): Tri rada o Žirju, *Žirajski libar*, Šibenik, 36-44.
- GUNJAČA, Z. (1994b): Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima, *Žirajski libar*, Šibenik, 50-59.
- HILJE, E. (2013): Šibenski graditelj i klesar Ivan Hreljić u svjetlu arhivske građe, *Ars Adriatica*, 3, Zadar.
- IVANČIĆ, S. (1910): *Povijesne crtice o samostanskom III. redu sv. Oca Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri*, Zadar.
- IVEKOVIĆ, Ć. M. (1927): *Starohrvatska prosvjeta*, NS, sv. 1, Zagreb-Knin.
- KATALOG IZLOŽBE (2001): *Na slavu Božju: 700 godina šibenske biskupije*, Šibenik.
- KATALOG IZLOŽBE (2011): *Milost susreta: umjetnička baština Franjevačke provincije sv. Jeronima*, Zagreb.
- KRNČEVIĆ, Ž. (2000): Srednjovjekovni arheološki nalazi na šibenskim otocima, *Diadora*, 20, Zadar.
- MARKOVIĆ, J. (2001): O tragovima ladanja na šibenskom području, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 25, Zagreb.
- MARKOVIĆ, J. (2000): Povijesna slika otoka Žirja, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 24, Zagreb.
- OSTOJIĆ, I. (1964): *Benediktinci u Hrvatskoj*, II, Split.
- PEDIŠIĆ, I. (1999): Žirje Gradina – sustavna arheološka istraživanja, *Obavijesti god. XXX*, 3, Zagreb.
- PEDIŠIĆ, I./PODRUG, E. (2007): Antički opekarski pečati iz fundusa Muzeja grada Šibenika, *Opuscula archaeologica*, 31, Zagreb.
- PRIJATELJ, K. (1952): Arhitekt Ivan Skoko i domaći majstori Šibenskog baroka, *Zbornik zaštite spomenika*, 3, Beograd.
- PRIJATELJ, K. (1956): *Umjetnost 17. i 18. stoljeća u Dalmaciji*, Zagreb.
- PRIJATELJ, K. (1979): Juraj Čulinović i slikarska zbivanja u Šibeniku u doba Jurja Dalmatinca, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 3-6, Zagreb.
- PRIJATELJ PAVIČIĆ, I. (1997): Kiparska i slikarska umjetnička baština bratovština u Dalmaciji između XIV. i XIX. stoljeća, *Croatica Christiana Periodica*, 21/40, Zagreb.
- RUNJE, P. (2001): Petar Runje, *Pokornički pokret i franjevci trećoredci glagoljaši (XIII.-XVI. st.)*, Zagreb.
- ŠEMATIZAM ŠIBENSKE BISKUPIJE (1977): *Prospectus beneficiorum Ecclesiasticorum ac status personalis et localis Dioec. Sibenicensis ineunte anno domini MDCCCLXXVII.*, Zadar.
- STOŠIĆ, K. (1941): *Sela Šibenskog kotara*, Šibenik.
- Šibenik – spomen zbornik o 900. obljetnici (ur. S. Grubišić), 1976, Šibenik.
- VLAHOV, S. (1999): Benediktinski samostan na Prviću, *Šepurinski zbornik I*, Šibenik.